

Laaxum is in de afgelopen decennia een waar pelgrimsoord geworden, een *lieu de mémoire*, een plaats van herinnering. Hoe krijgt een dorp, een gebouw of een monument eigenlijk een belangrijke plek in ons collectieve geheugen en bewustzijn? Een *lieu de mémoire* is een plek waar mensen in verbinding staan met het verleden, maar waar die herinnering ook de basis vormt voor bezinning op het nu en gedachten over de toekomst. Plaatsen van herinnering hebben een actuele symbolische betekenis voor ons als individu en als collectief. Hoe zit dat met dergelijke plaatsen in Fryslân?

De Franse historicus Pierre Nora heeft de basis gelegd voor het *lieu de mémoire*-onderzoek. In zijn benadering zijn *lieux* niet alleen letterlijk plaatsen – fysiek en geografisch – maar kunnen het ook woorden, begrippen en uitdrukkingen zijn. Woorden en uitdrukkingen als ‘hongerwinter’, ‘dêr’t de dyk de see omklammet’, ‘Frysk bloed tsjoch op’ brengen ons ook in verbinding met het verleden. In het grote Nederlandse project *Plaatsen van herinnering* (4 delen, Amsterdam 2005-2007) gaat het wel alleen om de plaatsen in geografische zin, dus plaatsen waar men heen kan gaan. In feite hebben we in Fryslân een vergelijkbaar project gehad in de vorm van de *Canon van de Friese geschiedenis in 11 en 30 vensters* (Leeuwarden 2009), maar deze 41 vensters zijn in de eerste plaats bedoeld om het verhaal van de Friese geschiedenis te vertellen. De Friese vensters zijn dus niet per definitie de plaatsen (of woorden) die de mensen zich actief hebben toegeëigend en onderdeel hebben gemaakt van hun identiteit. Edzard Cirksema en Rienck Hemmema kunnen bijvoorbeeld niet tot onze *lieux de mémoire* worden gerekend. Andere vensters hebben die functie wel gekregen. In de brede betekenis van Nora zijn dat bijvoorbeeld de koe, het water, Grote Pier, Mata Hari, Douwe Kalma, Abe Lenstra, Domela Nieuwenhuis en Troelstra, Kneppelfreed, Benner en natuurlijk de Elfstedentocht.

De actuele symbolische betekenis van deze *lieux* is zeer verschillend. Vooral Kneppelfreed en de Elfstedentocht hebben door de tijd heen een sterk ‘herdenkingskarakter’ gekregen. Als we naar de ‘echte’ plaatsen in de Canon kijken, dan ontstaat het volgende lijstje: Witmarsum (Menno Simons), Dokkum (Bonifatius), Franeker (Eise Eisinga), Bolsward (Gysbert Japicx), Leeuwarden (Marijke Meu), de Afsluitdijk en het Rode Klif bij Stavereen (‘leaver dea as slaef’). Van alle vensters heeft de Elfstedentocht de meeste ‘toe-eigenaars’, zowel binnen als buiten Fryslân. De Elfstedentocht gaat niet meer alleen over schaatsen, maar over saamhorigheid en het chocolademelkgevoel van onze jeugd.

De meest symbolische plaats is het Rode Klif. Daar is de herinnering niet alleen de slag tegen de Hollanders van 1345, maar gaat het om een geheel complex van ideeën, idealen, teleurstellingen en verwachtingen in de Friese geschiedenis. Op het ‘Reaklif’ gaat het om het verlies van vrijheid, om de Friese vrijheid als ideaal, om taalstrijd, nationalisme, identiteit, de relatie met niet-Friezen, enzovoorts.

Lading

Wat kunnen we nu concluderen als we naar de plaats-van-herinneringwaardes kijken van de vensters van de Friese geschiedenis? Er zijn genoeg historische plaatsen, maar er zijn maar enkele echte ‘plaatsen van herinnering’. De plaatsen die verbonden zijn met Friese taal en identiteit, zoals het Rode Klif, hebben de grootste symbolische en emotionele lading. Interessant is nu de vraag hoe die plaatsen zijn ontstaan en gegroeid in ons collectieve bewustzijn. En ... zijn er nieuwe plaatsen van herinnering in de maak? Pierre Nora benadrukt het verschijnsel dat een plaats van herinnering alleen maar kan ontstaan als er een breuk met het verleden is. De plaatsen met de sterkste symbolische en emotionele waarde zijn die plaatsen waar het verleden nog wel opgeroepen, maar niet meer ‘geheeld’ kan worden. Het zijn de plaatsen waar de pijn van het verleden – het trauma – het grootst is. Op het Rode Klif wordt het verlies van de Friese Vrijheid het sterkst gevoeld, juist door het herdenken van het behoud van die vrijheid in 1345. De andere plaatsen in de Friese canon hebben niet zozeer dat gevoel van verlies. Het meest dan nog de Elfstedentocht als symbool van de gemeenschapszin die we ergens in de twintigste eeuw zijn kwijtgeraakt.

Plaatsen van herinnering zijn dus de locaties waar de breuk met het verleden het sterkst wordt gevoeld. Het zijn de plaatsen van verlies. De vensters van de canon

zijn nog heel sterk verbonden met het belangrijke complex van Friese taal en geschiedenis. Maar in de laatste decennia heeft het gevoel van verlies zich verplaatst van de klassieke *lieux de mémoire* naar het nieuwe complex van landschap en ecologie. In dat kader zijn er nieuwe plaatsen van herinnering in opkomst. In de brede benadering van Nora zouden we het *aaisykjen*, het rapen van kievitseieren, als zo’n plaats van herinnering kunnen aanduiden. Achter dat begrip zit de diepe pijn van het verlies van de weidevogels. In de laatste jaren ontwikkelt zich zo in snel tempo een nieuwe ecologische *lieu de mémoire*: de skries, de grutto! Door de ingrijpende veranderingen in het landschap zal het aantal ecologische plaatsen van herinnering toenemen. Ook de opkomst van Laaxum moeten we plaatsen in het kader van de ecologische trauma’s.

Afsluitdijk

In de Eerste Wereldoorlog reisde de altijd opgewekte natuurkenner Jac. P. Thijssse door Fryslân en schreef hij een van zijn succesalbums: *Langs de Zuiderzee* (Zaandam 1914). Het Rode Klif en het Oudemirdumerklif hebben zijn grote belangstelling, maar Laaxum ziet hij niet eens liggen. Wat een verschil met de dichtregels van Jelle Kaspersma waarin Laaxum de ‘plaats van een groot verlies is geworden:

*Laaxum
de skouwen ferkocht
frijheid ferslein troch earmoed
leech leit de haven*

(Laaxum / de schouwen verkocht / vrijheid verslagen door armoede / leeg is de haven). Het is natuurlijk het jaar 1932 dat Thijssse en Kaspersma van elkaar scheidt: de Afsluitdijk! Zuiderzee wordt IJsselmeer, zout wordt zoet, eb en vloed wordt een ‘bak water’. Het is eigenlijk verbazingwekkend hoe weinig weerklank die dramatische verandering heeft gevonden in de Friese kunst en literatuur. Natuurlijk heeft het economische verlies van de visserij veel effecten gehad, maar het verlies van de Zuiderzee is in die eerste decennia na 1932 nooit uitgegroeid tot een ecologisch trauma. De nieuwe situatie gaf in eerste instantie ook nieuwe kansen, economisch en toeristisch.

Pas in de jaren ‘70 en ‘80 begonnen we ons steeds meer te realiseren hoe groot het verlies van de Zuiderzee is geweest. Het was niet alleen de overgang van zout naar zoet. Het was een complete wereld die weggevaagd was: natuur, de dynamiek van eb en vloed, cultuur, sociale en economische verhoudingen. Nogmaals, in de Friese kunst en literatuur vinden we niet veel terug van die grote veranderingen. Wat dat betreft is Fryslân te

De Elfstedentocht heeft de meeste toe-eigenaars, zowel binnen als buiten Fryslân. De Elfstedentocht gaat niet meer alleen over schaatsen, maar over saamhorigheid en het chocolademelkgevoel van onze jeugd

vergelijken met Engeland: beide zijn gebieden van land en water, van schippers en zeevaart, maar in de literatuur draait het om de *countryside*, het platteland, en speelt de zee geen rol.

Maar in de jaren ‘70 en ‘80 verandert dat. Het gedicht van Jelle Kaspersma getuigt daarvan. De zee wordt niet meer beschreven vanuit een abstract natuurgevoel zoals Douwe Kalma dat deed in zijn zeedichten, maar de dichter gebruikt de natuur, de specifieke locatie, als toneel van historische gebeurtenissen en persoonlijke ervaringen. Na 1980 is de zee overal aanwezig in de Friese poëzie, met als mooiste voorbeeld de cyclus *Oh in stêd, ah in lân* van Tiny Mulder uit 1983, waarin de relatie tussen mens, land en zee in Europa, in Venetië en in

Bert Looper

Historicus Bert Looper is directeur van Tresoar. Hij interesseert zich in het bijzonder voor het raadsel van het fenomeen ‘tijd’. In zijn bijdragen laat hij aan de hand van Friese voorbeelden zien hoe mensen – individueel en collectief – hun visie op het verleden vormen.

Fryslân, wordt beschreven. Uit de poëzie van de jaren ‘70 blijkt dat de zee een sterke symbolische betekenis krijgt. Het gaat over mens en aarde, over bezinning, over voortdurende verandering, over ... vrijheid! De zee is het symbool van vrijheid. Het verlies van de Zuiderzee wordt ook het verlies van vrijheid. Het is prachtig te zien hoe het Rode Klif de *lieu de mémoire* is geworden van de politieke Friese Vrijheid en hoe nog geen kilometer verderop een plaats van herinnering in ontwikkeling is die gaat over het verlies van persoonlijke vrijheid. Laaxum is de plaats van herinnering van de Friese vrijheid in een geestelijke betekenis: vrijheid en autonomie in levenshouding en levensgevoel; vrijheid als mentaliteit, leven dicht bij de natuur. Dat vrije, autonome natuurleven zijn wij in onze tijd voor een groot deel kwijtgeraakt en het verlies compenseren we in het cultiveren van palingroken, *aaisykjen*, een beetje stropen en ... de vorming van nieuwe plaatsen van herinnering, zoals Museum Belvédère met de ‘autonome’ Friese schilders en zoals Laaxum. Zo wordt dus een plaats van herinnering geboren. Laaxum als resultaat van het grootste ecologische en culturele verlies van de afgelopen eeuw, het verdwijnen van de Zuiderzee en de Zuiderzeecultuur (zie ook het themanummer *Laaxum* van het tijdschrift *De Moanne*, september 2012, waar dit essay een bewerking van is).

Verlies

Zijn nu plaatsen van herinnering alleen maar plaatsen van verlies? Laaxum lijkt zo’n plaats te zijn. Vooral ook omdat Laaxum de mooiste ruïne van Fryslân rijk is: de ‘hang’ van Laaxum, het gebouwtje waar vis gerookt en

Pas later realiseerden we ons hoe groot het verlies van de Zuiderzee is geweest. Het was niet alleen de overgang van zout naar zoet. Het was een complete wereld die weggevaagd was

verkocht werd en waar de vissers hun gereedschappen en netten bewaarden. De verwaarloosde ‘hang’ is het ultieme romantische symbool van het verlies van het complete universum van de Zuiderzeecultuur. Het verleden is er nog niet uitgewist en gladgestreken. Het beeld van Laaxum is in de eerste plaats het beeld van de ‘hang’. Zeg Laaxum, en iedereen noemt dat gebouwtje, ook als is men er zelf niet geweest! Laaxum zit sterk in de verbeelding, vooral door de fascinatie van de schilder Willem van Althuis. Na diens overlijden in 2005 schreef Thom Mercuur een in memoriam in het tijdschrift *De Moanne* (november 2005): ‘Soms socht ik him op en rieden wy tegearre nei Gaasterlân. Foaral Laaxum, it lytste fiskerhaventsje fan Nederlân, fassinearre him. Dy lytse fiskôfslach hat er tolve kear skildere (...)’

Het beeld dat wij in ons hoofd dragen van Laaxum is vooral het beeld dat Van Althuis ons in zijn schilderijen gegeven heeft. Van Althuis schilderde het gebouwtje twaalf keer en uiteindelijk was het nauwelijks meer nodig om het gebouwtje zelf te schilderen om toch Laaxum in zijn essentie te vatten. We zien alleen nog water, horizon en lucht. De schilderijen van Van Althuis hebben ons collectieve geheugen gevormd. De *lieu de mémoire*-waarde van Laaxum is er enorm door toegenomen. Het is de locatie, het is het vervallen gebouwtje en daaroverheen de verbeelding van de schilder. Van Althuis heeft de symbolische kracht van die ‘plaats van verlies’ enorm versterkt door het gebouw in zijn werk bijna te laten verdwijnen, waarmee de aanwezigheid juist alleen maar groter werd.

Dat is wel het mooiste van Laaxum: in het verlies en in het verdwijnen vormen zich de gedachten, niet alleen over hoe het was maar vooral over wat belangrijk voor ons is. Een plaats van herinnering gaat niet – vrij naar Simon Schama – over alles wat we verloren hebben, maar over al die dingen die we (terug) kunnen vinden.